

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Kształcenie nauczycieli klas początkowych w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej

Author: Elżbieta Marek

Citation style: Marek Elżbieta. (2018). Kształcenie nauczycieli klas początkowych w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. "Cieszyński Almanach Pedagogiczny" (Nr 4 (2018), s. 41-61)

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

Elżbieta Marek

Kształcenie nauczycieli klas początkowych w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej¹

Od lat kształcenie nauczycieli jest przedmiotem dyskusji i sporów. Większość naukowców krytykuje tradycyjny sposób przygotowania zawodowego kandydatów na nauczycieli. Czynią tak m.in. Elżbieta Teresa Dąbrowska², Kazimierz Denek³, Dorota Gołębnik i Grażyna Teusz⁴, Józef Kuźma⁵, Henryk Moroz⁶, Jerzy Niemiec⁷, Marian Ochmański⁸, Edward Trempała⁹ czy Anna Wiłkomirska¹⁰. Podczas konferencji dotyczących tej problematyki często z sentymentem wraca się do czasów PRL, przywołując dobre tradycje liceów pedagogicznych, studiów nauczycielskich, szkół ćwiczeń przygotowujących do wykonywania zawodu nauczyciela.

Celem prezentowanych badań jest zatem ukazanie zmian w kształceniu nauczycieli, jakie zaszły w drugiej połowie XX wieku w Polsce. Temat ten jest

¹ PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa to oficjalna nazwa państwa polskiego w latach 1952–1989, od 1945–1952 roku kraj nasz funkcjonował pod nazwą Rzeczpospolita Polska.

² E.T. DĄBROWSKA: *O nowy model nauczyciela wychowawcy*. W: *Kształcenie nauczycieli w kontekście integracji europejskiej*. Red. M. OCHMAŃSKI. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1997, s. 71–83.

³ K. DENEK: *Kwalifikacje nauczycieli w społeczeństwie opartym na wiedzy*. W: *Rozwój zawodowy nauczyciela*. Red. H. MOROZ. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2005.

⁴ D. GOŁĘBNIK, G. TEUSZ: *Studiowanie praktyki. Całościowa edukacja nauczycieli w uniwersytecie europejskim*. W: *Kształcenie nauczycieli w kontekście integracji europejskiej*. Red. M. OCHMAŃSKI. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1997, s. 23–37.

⁵ J. KUŹMA: *Pedeutologia nauką kreującą mądrych, sprawiedliwych i dobrych nauczycieli*. W: *Rozwój zawodowy nauczyciela...*

⁶ H. MOROZ: *Przygotowanie zawodowe nauczyciela*. W: *Rozwój zawodowy nauczyciela...*

⁷ J. NIEMIEC: *Wyznaczniki modeli kształcenia nauczycieli*. W: *Rozwój zawodowy nauczyciela...*

⁸ M. OCHMAŃSKI: *Kształcenie, doksztalcenie i doskonalenie nauczycieli w szkołach wyższych*. W: *Alternatywne modele kształcenia nauczycieli*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1995, s. 21–30.

⁹ E. TREMPAŁA: *Refleksje wokół kształcenia nauczycieli w uczelni pedagogicznej*. W: *Alternatywne modele kształcenia...*, s. 41–48.

¹⁰ A. WIŁKOMIRSKA: *Ocena kształcenia nauczycieli w Polsce*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2005.

szczególnie ważny w związku dokonującą się obecnie reformą w szkołach wyższych. Niektóre doświadczenia z tego okresu mogą bowiem stanowić inspirację bądź ostrzeżenie dla reformatorów szkolnictwa wyższego. Pisząc o przemianach w kształceniu nauczycieli, będę odnosiła się do lat 1945–1989. Dominującą cechą kształcenia nauczycieli w tym czasie są nieustanne przeobrażenia, które zmierzają od niższych form kształcenia do studiów magisterskich.

W rozwoju zakładów kształcenia nauczycieli od czasu zakończenia II wojny światowej do 1989 roku można wyodrębnić cztery etapy: etap pierwszy, przypadający na pierwsze lata powojenne, z dominacją czteroletnich liceów pedagogicznych oraz form państwowych kursów nauczycielskich w przygotowaniu nauczycieli szkół podstawowych; etap drugi to koegzystencja liceów pedagogicznych (cztero- i pięcioletnich) i dwuletnich studiów nauczycielskich (w latach 50.) jako dwóch form kształcenia nauczycieli szkół podstawowych; etap trzeci cechuje dominacja kształcenia nauczycieli na poziomie studium nauczycielskiego i otwieranie drogi do szkół wyższych (w latach 60.); etap czwarty charakteryzuje się wykształceniem jednolitego systemu kształcenia nauczycieli na poziomie magisterskim (w latach 70.), z jednoczesnym funkcjonowaniem studiów nauczycielskich na kierunku wychowanie przedszkolne i nauczanie początkowe¹¹. Wiele z tych dwuletnich szkół w latach 90. zostało przekształconych w trzyletnie Kolegia Nauczycielskie, do których od roku szkolnego 2013/2014 wstrzymano nabór i kształcenie w tych szkołach zostało wygaszone¹². W artykule zaprezentuję charakterystyczne idee kształcenia nauczycieli na poszczególnych etapach, ze zwróceniem uwagi na zmiany organizacyjne i programowe oraz ich uwarunkowania polityczne.

Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej

Mimo trudnych warunków, na początku roku szkolnego 1946/1947 było już czynnych 20 119 szkół powszechnych, z liczbą ponad 1,5 miliona uczniów klas I–IV i około 36 tysięcy nauczycieli tych klas. Ogółem brakowało wtedy ponad 13 tysięcy nauczycieli, mimo że w szkołach było zatrudnionych 12 tysięcy nauczycieli niewykwalifikowanych.

Potrzeby kadrowe powodowały, że w kształceniu nauczycieli w pierwszych latach powojennych, a nawet przez całe dwudziestolecie PRL, występowały ten-

¹¹ Por.: E. WIŚNIEWSKA: *Zakłady kształcenia nauczycieli w Płocku*. Płock: Wydawnictwo PWSZ, 2004, s. 85.

¹² http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k8/dokumenty/stenogram/oswiadczenia/bonislawski/3501o.pdf [dostęp: 10.01.2015].

dencje przede wszystkim do ilościowego zaspokojenia zapotrzebowania szkół na kadre nauczycielską. Biorąc pod uwagę to olbrzymie zapotrzebowanie oraz niewielką liczbę osób spełniających warunki do rozpoczęcia tego typu nauki, w pierwszych powojennych latach oparto się przede wszystkim na różnego rodzaju kursach pedagogicznych. Uruchomiono trzymiesięczne, a potem sześciotygodniowe wstępne kursy pedagogiczne dla absolwentów liceów ogólnokształcących oraz gimnazjów ogólnokształcących i zawodowych. Otwierano też sześciomiesięczne kursy pedagogiczne dla kandydatów siedmioklasowej szkoły podstawowej. Czynnici nauczyciele niewykwalifikowani mogli uzupełniać swoje wykształcenie w zakresie liceum pedagogicznego w rejonowych komisjach kształcenia zawodowego. Komisje te zostały powołane w roku 1945 przez Ministerstwo Oświaty. Działały one przeważnie przy liceach pedagogicznych¹³.

Licea pedagogiczne miały status średnich szkół zawodowych. Były one przez 25 lat głównymi zakładami przygotowującymi nauczycieli szkół podstawowych. Dwudziestopięcioletni okres działalności tychże liceów pedagogicznych dzielony jest na cztery podokresy¹⁴:

1. Okres organizacyjny (1944–1946/1947). Jego najistotniejszą cechą była odbudowa szkolnictwa pedagogicznego, w którym występowały silne wpływy tradycji międzywojennych. W okresie tym ukształtowało się ostatecznie czteroletnie liceum pedagogiczne.
2. Okres pierwszej stabilizacji (1947/1948–1956/1957). Charakterystyczną cechą tego okresu było istnienie czteroletnich liceów pedagogicznych jako jedynych zakładów kształcących nauczycieli szkół podstawowych w Polsce.
3. Okres drugiej stabilizacji (1957/1958–1965/1966). Charakteryzuje się istnieniem liceów pięcioletnich, dzielących zadanie kształcenia nauczycieli szkół podstawowych w zasadzie tylko ze studiami nauczycielskimi.
4. Okres sukcesywnej ich likwidacji (1966/1967–1970). W tych latach zapoczątkowany został proces kształcenia nauczycieli szkół podstawowych przez studia wyższe, będące jedyną drogą prowadzącą do zawodu nauczycielskiego.

W pierwszych powojennych latach kształcenia nauczycieli w dużej mierze nawiązywano do doświadczeń z okresu międzywojennego. Bezpośrednio po wojnie, w 1944 roku uruchomiono najpierw trzyletnie, a potem dwuletnie licea pedagogiczne i pedagogia, do których przyjmowano kandydatów z ukończonym gimnazjum. W liceach pedagogicznych przedmioty pedagogiczne stanowiły o specyfice tych szkół średnich. Na kształcenie pedagogiczne składały się początkowo te same przedmioty, co w liceum przedwojennym: psychologia, nauczanie i wychowanie, pedagogika, historia wychowania, życie dziecka w środowisku

¹³ M. OCHMAŃSKI: *Przygotowanie nauczycieli do pracy w szkole w ich własnej opinii*. W: *Teoria i praktyka pedagogicznego kształcenia nauczycieli*. Red. M. OCHMAŃSKI. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1991, s. 20.

¹⁴ B. RATUŚ: *Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej 1944–1970*. Warszawa–Poznań: PWN, 1974, s. 24.

i zagadnienia życia współczesnego, ale przeznaczano na nie teraz o 1/3 godzin mniej. Programy nauczania przedmiotów pedagogicznych w latach 1945–1948 w zasadzie były kontynuacją programów międzywojennych, eksponujących podstawowy nurt dorobku nauk pedagogicznych tamtego okresu, z równoczesnym usunięciem z nich niektórych treści ideologicznych, zwłaszcza idei wychowania państwowego, narodowego oraz haseł antyradzieckich i antykomunistycznych. Wprowadzono zaś treści nowe, dotyczące głównie solidarności słowiańskiej i tragicznych skutków wychowania faszystowskiego w Niemczech. Zalecano również uwzględnianie osiągnięć radzieckiej myśli wychowawczej¹⁵.

Tendencja do ograniczania kształcenia psychopedagogicznego zdecydowanie pogłębiła się w roku szkolnym 1947/1948. Zawężono je do psychologii oraz pedagogiki z historią wychowania (w łącznym wymiarze zaledwie 7 godzin). Kształcenie pedagogiczne uległo degradacji. Nie występowała w nim dydaktyka w formie odrębnego przedmiotu nauczania. Pojawiła się ona dopiero w następnym roku w połączeniu z praktyką pedagogiczną (8 godzin). Tak częściowo wzmocnione kształcenie pedagogiczne wspomagała dodatkowo wprowadzona rok wcześniej higiena szkolna i społeczna (1–2 godziny)¹⁶. Tabela 1. prezentuje przykładowy plan nauczania czteroletniego liceum pedagogicznego, jaki został wprowadzony w 1947 roku.

Tabela 1

Plan nauczania czteroletniego liceum pedagogicznego wprowadzony w roku szkolnym 1947/1948

Lp.	Przedmiot	Tygodniowa liczba godzin w klasie			
		I	II	III	IV
1.	Religia	2	2	2	2
2.	Język polski	6	6	4	5
3.	Język obcy nowożytny	4	4	2	2
4.	Historia	3	3	2	3
5.	Geografia	3	3	3	–
6.	Biologia	3	2	2	3
7.	Fizyka i chemia	2	3	3	–
8.	Matematyka	5	5	3	3
9.	Higiena szkolna i społeczna	–	–	–	1
10.	Psychologia	–	–	3	–

¹⁵ E. DEREN: *Kształcenie nauczycieli w Polsce w seminariach nauczycielskich i liceach pedagogicznych (1918–1970)*. Myslowice: Wydawnictwo Naukowe GWSP, 2010, s. 107.

¹⁶ Ibidem, s. 155.

cd. tab. 1

11.	Pedagogika i historia wychowania	–	–	–	4
12.	Nauka o Polsce i świecie współczesnym	–	–	–	2
13.	Przysposobienie wojskowe	–	–	2	2
14.	Rysunek	2	2	2	–
15.	Prace ręczne	2	2	2	2
16.	Śpiew łącznie z chórem	2	2	2	2
17.	Ćwiczenia cielesne	2	2	2	2
Razem		36	36	34	33

Źródło: Dz. Urz. Min. Ośw. 1947 Nr 10, poz. 230. Cyt. za: B. RATUŚ: *Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej (1944–1970). Działalność dydaktyczno–wychowawcza*. Poznań: PWN, 1974, s. 196.

Od roku szkolnego 1950/1951 kształcenie pedagogiczne obejmowało pedagogikę z metodyką nauczania początkowego (po czterech latach przedmioty te rozdzielono i zwiększono na nie liczbę godzin) i psychologię (14–16 godzin). Poszerzeniu przygotowania ogólnopedagogicznego służyło ponadto wprowadzenie (od roku szkolnego 1950/1951) do wszystkich przedmiotów ogólnokształcących ich metodyk. Kształcąc w 13 metodykach szczegółowych oraz metodyce nauczania początkowego, licea pedagogiczne usiłowały wszechstronnie przygotować absolwentów do pracy w całej szkole podstawowej, by mogli uczyć w niej wszystkich przedmiotów.

Treści wychowawcze wszystkich przedmiotów nauczania w liceach pedagogicznych, a zwłaszcza przedmiotów pedagogicznych, zostały jednoznacznie określone w instrukcji Ministerstwa Oświaty w sprawie organizacji roku szkolnego 1950/1951¹⁷. Stwierdzono wtedy, że w związku z rozpoczęciem realizacji planu sześcioletniego należy „wzmocnić oddziaływanie ideologiczne w zakładach kształcenia nauczycieli” i „oprzeć treści nauczania na zasadach marksizmu–leninizmu”, a przed nauczycielami liceów postawiono zadanie „stałego dokształcania się ideologicznego i zawodowego”. Cele te obowiązywały przez cały okres funkcjonowania liceów pedagogicznych, także pięcioletnich.

Następna reorganizacja w działalności liceów pedagogicznych miała miejsce w 1954 roku. Ministerstwo Oświaty na podstawie uchwały nr 276 prezydium Rządu z dnia 18 maja 1954 roku w sprawie ulepszenia systemu kształcenia nauczycieli szkół podstawowych i średnich zdecydowało, że kształcenie nauczycieli szkół podstawowych będzie się odbywało w:

- czteroletnich liceach pedagogicznych;
- pięcioletnich zaocznych liceach pedagogicznych;
- dwuletnich studiach nauczycielskich;
- trzyletnich studiach nauczycielskich.

¹⁷ Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1950/51 w zakresie kształcenia nauczycieli szkół podstawowych z dnia 12 maja 1950 roku (Dz. Urz. Min. Ośw. 1950, Nr 8, poz. 119).

Liceom pedagogicznym powierzono kształcenie nauczycieli klas I–IV, a studiom nauczycielskim – kształcenie specjalistów przedmiotowych do nauczania w klasach V–VII¹⁸. W roku szkolnym 1957/1958 w liceach pedagogicznych przedłużono okres nauki do pięciu lat. Również pięcioletnie licea nie miały stabilnych planów nauczania. Poza zmianami doraźnymi nowe plany wprowadzono pięciokrotnie w latach: 1959/1960, 1960/1961, 1961/1962, 1967/1968.

Przedłużenie nauki do pięciu lat w omawianych liceach nie spowodowało istotniejszych zmian w tygodniowym obciążeniu uczniów zajęciami obowiązkowymi. Uzyskany czas przeznaczono głównie na przedmioty artystyczno-techniczne. Nieco zyskały także przedmioty ogólnokształcące.

Istotne ogniwo zdobywania doświadczenia zawodowego i ideowo-wychowawczego stanowiły dla uczniów liceów pedagogicznych praktyki pedagogiczne i społeczne. Pomimo że nie miały one rangi wyodrębnionego przedmiotu z własnym programem nauczania, odgrywały dużą rolę w kształceniu. Opracowano zwarty system praktyk, który był wykorzystywany później w studiach nauczycielskich oraz w wyższych szkołach nauczycielskich.

W czteroletnim liceum obowiązywały następujące formy praktyk pedagogicznych:

- praktyka asystencka 2–3 dni w klasie II i 3–4 dni w klasie IV liceum;
- hospitacja zajęć w szkole ćwiczeń, obowiązkowa dla wszystkich uczniów klas III i IV liceum;
- lekcje próbne w szkole ćwiczeń zaczynali prowadzić uczniowie klasy III liceum, natomiast każdy uczeń klasy IV zobowiązany był przeprowadzić po trzy lekcje próbne pod kierunkiem nauczyciela;
- wszyscy uczniowie liceum zobowiązani też byli do udziału w praktykach pozalekcyjnych – głównie w organizacji harcerskiej, kółku przedmiotowym, świetlicy lub bibliotece;
- uczniów klasy IV obejmowała tzw. praktyka ciągła, która zobowiązywała do trzydniowej hospitacji w klasie I szkoły podstawowej na początku roku szkolnego, do jednodniowej praktyki w szkole ćwiczeń, w której uczeń prowadził zajęcia lekcyjne cały dzień, oraz do dwutygodniowej praktyki w szkołach podstawowych w terenie, organizowanej w marcu i kwietniu każdego roku. Praktyka ciągła wiązała się z zawieszeniem na ten czas zajęć lekcyjnych w liceum¹⁹.

W liceach pięcioletnich obowiązywały trzy główne rodzaje praktyk:

- praktyki uczniów klas III, IV i V w związku z bieżącą realizacją programów nauczania pedagogiki, psychologii, higieny szkolnej, metodyki nauczania innych przedmiotów przewidzianych w planie nauczania – bez zawieszenia normalnych zajęć w liceum;

¹⁸ E. DEREŃ: *Kształcenie nauczycieli w Polsce...*, s. 159.

¹⁹ K. WOJCIECHOWSKI: *Kształcenie nauczycieli i wychowawczyń przedszkoli w Polsce, 1956*. Za: E. DEREŃ: *Kształcenie nauczycieli w Polsce...*, s. 165.

- praktyki wakacyjne licealistów w placówkach dziecięcych wczasów letnich lub na obozach harcerskich (po ukończeniu klasy III);
- praktyki ciągle odbywane przez uczniów klasy V liceum w szkołach podstawowych, z zawieszeniem na ten czas zajęć lekcyjnych w liceum²⁰.

Najczęściej stosowane formy praktyk pedagogicznych to: obserwacja wybranego dziecka, zwiedzanie szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, prowadzenie lekcji, zajęć kół przedmiotowych i drużyny harcerskiej. Zakres czynności wychowawczych i dydaktycznych praktyki określały wytyczne Ministerstwa Oświaty.

Do obowiązków praktykanta należało:

1. Prowadzić zeszyt praktyki z wykazem codziennych zajęć i konspektami do lekcji i zajęć samodzielnych oraz przedkładać go do wglądu kierownikowi szkoły i nauczycielowi instruktorowi.
2. Zapoznać się z pomocami naukowymi szkoły w celu wykorzystania ich na lekcji.
3. Zapoznać się z rozkładami materiału i planem wychowawczym klasy.
4. Pomagać w poprawianiu zeszytów i prac domowych.
5. Opiekować się dziećmi podczas przerw, organizować zabawy.
6. Zapoznać się z organizacją zajęć pozalekcyjnych i uczestniczyć w zebraniu, np. koła przedmiotowego, artystycznego, technicznego czy też drużyny harcerskiej.
7. Zapoznać się z kancelarią szkoły.
8. Zapoznać się z prowadzeniem dokumentacji²¹.

Wskutek zwiększających się stopniowo wymagań dotyczących kwalifikacji nauczycielskich w połowie lat 60. podjęto decyzję o likwidacji liceów pedagogicznych. Proces stopniowej likwidacji liceów pedagogicznych rozpoczął się nieoficjalnie w 1958 roku, kiedy było ich jeszcze 143. W latach 1957–1962 zostało zlikwidowanych 14 liceów pedagogicznych, a 13 kolejnych było już w stanie likwidacji. W drugiej połowie lat 60. zrezygnowano z dalszego utrzymywania liceów pedagogicznych. Proces zamykania tych szkół został zapoczątkowany oficjalnie w dniu 26 marca 1965 roku na Krajowej Konferencji Zakładów Kształcenia Nauczycieli w Warszawie. Na konferencji tej podkreślono bardzo duży dorobek liceów pedagogicznych w okresie ostatniego dwudziestolecia, wskazywano także na dalsze zadania tych zakładów w procesie kształcenia nauczycieli. Na zadawane pytania: *Dlaczego licea pedagogiczne zostaną zlikwidowane? Czy licea pedagogiczne nie spełniają swego zadania? Czy jest to poparte badaniami resortu, że licea pedagogiczne nie spełniają wymogów*

²⁰ Wytyczne w sprawie praktyki pedagogicznej uczniów liceów ogólnokształcących. Warszawa 1966, s. 6.

²¹ E. DEREŃ: *Kształcenie nauczycieli w Polsce...*, s. 166.

w nich pokładanych?; Czy nie zreformować systemu kształcenia nauczycieli, pozostawiając licea jako pierwszy sprawdzony stopień kształcenia, natomiast drugi stopień oprócz obowiązkowo na studiach magisterskich w Wyższych Szkołach Pedagogicznych czy na Uniwersytetach? – nie dano jasnej odpowiedzi²². Podkreślono jedynie, że ciężar przygotowania kadr dla szkolnictwa podstawowego muszą przejąć studia nauczycielskie ze względu na zwiększoną liczbę zadań w szkole ośmioklasowej²³. Ostatni absolwenci opuścili licea pedagogiczne w 1970 roku.

Po likwidacji liceów w prasie ukazały się liczne artykuły oceniające efekty ich pracy. Warto przytoczyć wypowiedź kuratora Okręgu Szkolnego w Krakowie Jana Nowaka, który wyraził następujący pogląd: „Pracownicy administracji szkolnej i kierownicy szkół zgodnie na ogół stwierdzają, że w wielu dziedzinach licea pedagogiczne były jedną z najlepszych szkół przygotowujących kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Chodzi tu zwłaszcza o takie sprawy jak emocjonalny stosunek do zawodu, umiejętność postępowania z dziećmi i młodzieżą oraz zamiłowanie do szeroko pojętej pracy oświatowej w środowisku”²⁴.

Licea pedagogiczne, które od 1944 roku funkcjonowały w różnej formie przez 27 lat, kształciły nauczycieli szkół podstawowych. Absolwenci tych szkół, jak pisze Waclaw Wojtyński, „założyli fundamenty pod ogromny gmach polskiej oświaty powszechnej, zaważyli w zasadniczy sposób na odbudowie szkolnictwa i jego dalszym wielostronnym rozwoju”²⁵.

Studia nauczycielskie

Drugim torem kształcenia, obok liceów pedagogicznych, były studia nauczycielskie. Ich powstanie było wynikiem kompromisu pomiędzy postulatami nauczycielstwa a możliwościami państwa. Studia nauczycielskie (SN) rozpoczęły swoją działalność 1 września 1954 roku²⁶. Były to dwuletnie, pomaturalne zakłady kształcenia nauczycieli początkowo dla klas V–VII, a od 1956 roku również dla klas początkowych, tj. I–IV, wprowadzające do planów studiów metodykę

²² Pytania te należałoby także zadać i udzielić na nie odpowiedzi w dyskusjach nad dalszym losem kolegów nauczycielskich.

²³ E. DEREŃ: *Kształcenie nauczycieli w Polsce...*, s. 202.

²⁴ „Wychowanie” 1972, nr 7, s. 22–24. Cyt. za: E. DEREŃ: *Kształcenie nauczycieli w Polsce...*, s. 205.

²⁵ W. WOJTYŃSKI: *O kształceniu nauczyciela szkoły podstawowej w Polsce i na świecie*. Warszawa: PZWS, 1971, s. 119.

²⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 14 czerwca 1954 roku (Dz. Urz. Min. Ośw. 1954 Nr 7).

nauczania początkowego²⁷. Zakłady te powstawały w miejsce stopniowo likwidowanych liceów pedagogicznych oraz jako odrębne placówki funkcjonujące obok liceów.

W Polsce pierwsze studia nauczycielskie powstały w 1954 roku w siedmiu ośrodkach: Katowicach, Kielcach, Olsztynie, Poznaniu, Raciborzu, Szczecinie i Toruniu. Później powołano je w innych miastach. Większość kandydatów przyjętych do SN rekrutowała się z liceów ogólnokształcących. Niewielki procent stanowili absolwenci liceów pedagogicznych. Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 kwietnia 1963 roku znosiło egzamin wstępny do SN²⁸. Zdecydowano, że wyboru będzie dokonywała komisja rekrutacyjna na podstawie rozmów prowadzonych z kandydatami na dany kierunek studiów. Ponieważ ta forma nie pozwalała w sposób jednoznaczny określić stopnia uzdolnień i umiejętności niezbędnych do rozpoczęcia studiów w SN, od roku szkolnego 1965/1966 wprowadzono ponownie egzamin wstępny. Po egzaminie komisja rekrutacyjna przeprowadzała rozmowę z kandydatem na temat wyboru studiów w SN. Zwracano uwagę na dyspozycje psychiczne gwarantujące przydatność do uprawiania zawodu nauczycielskiego.

Na podstawie dostępnych źródeł i literatury można stwierdzić, że nabór młodzieży do SN był przypadkowy. Wielu kandydatów taką decyzję podejmowało wskutek nieuzyskania indeksu do szkoły wyższej bądź po niepowodzeniach w szkole wyższej. Na ten negatywny dobór kandydatów wpływały głównie trzy czynniki: niskie uposażenie w zawodzie nauczycielskim, brak drożności w systemie studiów wyższych i mała atrakcyjność kierunków studiów. Najlicniejszą grupę studentów SN stanowiła młodzież robotnicza, następnie chłopska i inteligencka. Znaczna była przewaga liczebna kobiet. Liczba kandydatów przyjętych w poszczególnych latach była zróżnicowana. Limity wyznaczało Ministerstwo Oświaty, kierując się przede wszystkim zapotrzebowaniem na nauczycieli określonej specjalności²⁹.

Założenia organizacyjno-programowe SN nawiązywały do form kształcenia instytutowego w Związku Radzieckim³⁰. Pominięto doświadczenia w zakresie kształcenia pomaturalnego w Polsce międzywojennej.

Podstawę działalności SN określały statut uczelni i regulamin studiów³¹. Czas nauki obejmował cztery semestry realizowane w ciągu dwóch lat. Zajęcia

²⁷ *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej 1945–1975*. Red. J. JAROWIECKI, B. NOWECKI, Z. RUTA. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1983, s. 84.

²⁸ Dz. Urz. Min. Ośw. 1963 Nr 5, poz. 40.

²⁹ T. JAŁMUŻNA: *Zakłady kształcenia nauczycieli w Łodzi w latach 1918–1998*. Łódź: Wydawnictwo UŁ, 2001, s. 259–260.

³⁰ Por.: M. WIERZBIcki: *Studia nauczycielskie w województwie katowickim*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy, 1974, s. 34.

³¹ Pierwszy statut studiów nauczycielskich (projekt) Ministerstwo wydało w 1957 roku, drugi – w 1965 roku. Por.: Dz. Urz. Min. Ośw. 1963 Nr 3, poz. 17. Regulamin studiów został wpro-

odbywały się ze studentami pierwszego i drugiego roku przez sześć dni w tygodniu. Regulamin studiów szczegółowo określał zasady uzyskiwania zaliczeń i dopuszczenia do sesji egzaminacyjnej. Nauka kończyła się napisaniem pracy dyplomowej i egzaminem dyplomowym, który był przeprowadzony w drugiej połowie czerwca ostatniego roku studiów. Większość SN organizowała kształcenie w lokalach policealnych, korzystając zarówno z kadry liceów pedagogicznych, jak i z zastanych pomocy naukowych³².

Zapotrzebowanie na absolwentów SN było coraz większe. Sieć studiów nauczycielskich systematycznie wzrastała i osiągnęła liczbę 57, w tym w 39 studiach nauczycielskich realizowany był kierunek: nauczanie początkowe z przedmiotem dodatkowym. W roku szkolnym 1961/1962 wprowadzono nowy plan studiów dziennych, gdzie obok przedmiotu głównego, dodatkowy – kierunkowy – występował w wymiarze trzech godzin tygodniowo. W ten sposób przygotowanie do nauczania początkowego zostało bardziej zintegrowane z cyklem kształcenia przedmiotowo-systematycznego.

Reforma szkoły podstawowej – ośmioklasowej – wprowadzona w 1965 roku wyprzedziła reformę systemu kształcenia nauczycieli. Ośmioklasowa szkoła zwiększyła wymagania wobec kadr nauczycielskich. Studia nauczycielskie, pomimo że stanowiły wyższą formę kształcenia niż licea pedagogiczne, nie mogły sprostać stawianym wymaganiom pod względem poziomu kwalifikacji³³.

W SN zatrudniano kadrę o zróżnicowanych kwalifikacjach: osoby ze stopniem doktora, po studiach magisterskich, zawodowych, a także z wykształceniem na poziomie SN. Wielu nauczycieli ukończyło studia podyplomowe i zdobyło stopień specjalizacji zawodowej, a do SN przyszli najczęściej po wieloletniej pracy w przedszkolach, szkołach podstawowych i średnich. Niektórzy pracowali w szkołach wyższych, inni – w dawnych SN.

Plany i programy nauczania studiów nauczycielskich zawierały trzy grupy przedmiotów: wspólne, kierunkowe i zajęcia nadobowiązkowe. Jak wynika z analizy zamieszczonego w tabeli 2. planu studium nauczania początkowego z lat 80. XX wieku, w czasie dwóch lat studiów studenci realizowali łącznie 2143 godziny, z czego na kształcenie z zakresu filozofii i socjologii przypadało 110 godzin, psychologiczno-pedagogiczne – 336 godzin, biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania – 74 godziny. Dużą wagę przywiązywano do kształcenia artystycznego i technicznego oraz gry na instrumencie, a także do metodyki nauczania początkowego i pracy wychowawczej.

wadzony 1 września 1957 roku. W 1963 roku decyzją Ministerstwa Oświaty dokonano zmiany regulaminu. Por.: Dz. Urz. Min. Ośw. 1957 Nr 10, poz. 125 oraz 1965 Nr 3, poz. 18.

³² T. JAŁMUŻNA: *Zakłady kształcenia nauczycieli w Łodzi...*, s. 254.

³³ J. GRZESIAK: *Przeobrażenia systemu kształcenia i doskonalenia nauczycieli klas początkowych w 40-leciu Polski Ludowej*. W: *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli klas początkowych w 40-leciu PRL*. Red. E. STASZYŃSKI. Warszawa: IKN, 1987, s. 114.

Tabela 2

**Plan nauczania studium nauczania początkowego wprowadzony w roku szkolnym
1982/1983 – studia dzienne**

Lp.	Przedmioty	Liczba godzin zajęć w tygodniu				Liczba godzin zajęć w czasie studiów			Egzaminy w semestrze
		Rok I		Rok II		Rok I	Rok II	Razem	
		Sem. I 20 tyg.	Sem. II 17 tyg.	Sem. III 18 tyg.	Sem. IV 10 tyg.				
1.	Wybrane zagadnienia z filozofii i socjologii	2	2	2	–	74	36	110	III
2.	Psychologia	4	3	3	–	131	54	185	III
3.	Pedagogika	5	3	–	–	151	–	151	II
4.	Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania	2	2	–	–	74	–	74	II
5.	Techniczne środki nauczania	2	–	–	–	40	–	40	
6.	Pedagogika przedszkolna z praktyką pedagogiczną	3	2	–	–	94	–	94	
7.	Metodyka nauczania początkowego i pracy wychowawczej w klasach I–III	4	4	7	8	148	206	354	IV
8.	Wybrane zagadnienia z literatury, nauki o języku i kultury żywego słowa	–	2	4	4	34	112	146	IV
9.	Podstawy nauczania początkowego matematyki	2	2	2	–	74	36	110	
10.	Wybrane zagadnienia z biologii i geografii	–	–	3	3	–	84	84	
11.	Muzyka z metodyką	–	2	2	2	34	56	90	
12.	Plastyka z metodyką	–	2	2	2	34	56	90	
13.	Kultura fizyczna z metodyką	–	2	2	2	34	56	90	
14.	Praca – technika z metodyką	–	2	2	2	34	56	90	
15.	Gra na instrumencie Nadobowiązkowo	2	2	1	1	74	28	102	
1.	Wprowadzenie wiedzy o sztuce	2	2	–	–	74	–	74	
2.	Lektorat języka obcego	2	2	2	2	74	56	130	
3.	Przysposobienie sportowe	2	2	2	2	74	56	130	

Praktyka pedagogiczna w przedszkolu i w szkole (ciągła): 2 tygodnie w III semestrze; 4 tygodnie w IV semestrze. Po I roku – praktyka wakacyjna.

Źródło: Dz. Urz. Min. Ośw. i Wych. 1982 Nr 7, poz. 56.

Metodyków pracy dydaktyczno-wychowawczej w SN cechował pewien eklektyzm. Jedni wykładowcy przynosili tu metody stosowane w liceach, inni – metody z wyższych uczelni. W dużej mierze zależało to od dotychczasowych doświadczeń wykładowcy. Poszukiwanie metod aktywizujących trwało niemal przez cały okres istnienia studiów nauczycielskich. Początkowo dominowała metoda wykładu. Niektóre tematy opracowywano metodą dyskusji. Dotyczyło to m.in. zagadnień społeczno-politycznych, etyki i hospitowanych lekcji³⁴.

Ćwiczenia zdobywały miejsce równorzędne z wykładem. Połowę tygodniowego wymiaru godzin ustalonego w planie nauczania na dany przedmiot przeznaczano na ćwiczenia. Wyjątek stanowiły przedmioty, których programy, ze względu na praktyczne zadania, były realizowane w całości przez ćwiczenia, np. techniki prac ręcznych, gra na instrumencie, lektoraty języków obcych. Ćwiczenia oparte były na samodzielnej pracy studenta. Pogłębiały i utrwały zasób wiedzy, służyły wyjaśnianiu trudniejszych pojęć, wyrabiały umiejętności z zakresu techniki pracy umysłowej, a zarazem dawały wykładowcy możliwość poznania stanu intelektualnego studentów. Kształtowały umiejętność poprawnego wypowiedzania się i formułowania własnych sądów. Metoda ćwiczeniowa stwarzała sytuacje problemowe, nasuwała wątpliwości i dawała możliwość stopniowego formułowania odpowiedzi.

Integralną częścią kształcenia w SN była praktyka pedagogiczna. Stanowiła ona wyraz konkretyzacji zagadnień teoretycznych w zakresie przedmiotów kierunkowych. Praktyka dostarczała słuchaczom materiału do samodzielnego rozwiązywania problemów dydaktycznych i wychowawczych. Była również ważnym czynnikiem kształtowania osobowości przyszłego nauczyciela. W 1966 roku Ministerstwo Oświaty ujednoliciło zasady praktyki pedagogicznej. Określiło jej główne formy, takie jak: zwiedzanie szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, praktyka asystencka, obserwacja dzieci, hospitacje zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych, zajęcia próbne, praktyka ciągła³⁵.

W wyniku kilkuletniej dyskusji wyłoniła się potrzeba stopniowego przekształcania systemu dwuletnich studiów nauczycielskich w trzyletnie wyższe szkoły nauczycielskie (WSN). Studia nauczycielskie, począwszy od 1970 roku, ulegały stopniowej likwidacji (ostatni absolwenci ukończyli SN w 1975 roku)³⁶. Jednakże wejście w życie ustawy z 26 stycznia 1982 roku – Karty Nauczyciela, m.in. obniżającej obowiązkowy tygodniowy wymiar godzin pracy nauczyciela z 22 i 26 do 18, i możliwość wcześniejszego przejścia na emeryturę po trzydziestu latach pracy spowodowały spory ubytek kadry pedagogicznej. Dotkliwe braki kadrowe stały się przyczyną przywrócenia kształcenia nauczycieli klas I–III w pomaturalnych dwuletnich studiach nauczania początkowego. W 1984 roku

³⁴ T. JAŁMUŻNA: *Zakłady kształcenia nauczycieli w Łodzi...*, s. 257.

³⁵ Dz. Urz. Min. Ośw. 1966 Nr 3, poz. 18.

³⁶ J. GRZESIAK: *Przeobrażenia systemu kształcenia...*, s. 114.

podjęto decyzję o ponownym uruchomieniu dwuletnich studiów nauczycielskich o różnych specjalnościach³⁷.

Lata 1984–1992 to kolejny etap działalności studiów nauczycielskich. W krótkim czasie należało bowiem przygotować liczne kadry nauczycielskie. Absolwenci studium nauczycielskiego mieli prawo do kontynuacji trzyletnich studiów wyższych (magisterskich) na uniwersytetach oraz w wyższych szkołach pedagogicznych na kierunkach zgodnych z uzyskaną specjalizacją.

W latach 1984–1992 istniała znaczna liczba studiów nauczycielskich prowadzących wyłącznie kierunek: wychowywanie przedszkolne (około 15,5%). Najliczniejsze (prawie wszystkie) były SN prowadzące kierunki: wychowanie przedszkolne (32%) i nauczanie początkowe (30%). Pozostałe kierunki funkcjonowały w znacznie mniejszej liczbie tego typu zakładów: wychowanie fizyczne – 13,3%, muzyka – 8,9%, technika – 8,6%, plastyka – 4,6%, inne – 2%.

Studia nauczycielskie jako zakłady pomaturalne były jednym z etapów akademizacji kształcenia nauczycieli. Wywoływały wiele kontrowersyjnych opinii³⁸. W pierwszych latach ich funkcjonowania brakowało koncepcji pracy dydaktyczno-wychowawczej. Powstawały zakłady kształcenia nauczycieli bez wypracowanej teorii pedagogicznej, nieuwzględniające warunków i tradycji kształcenia nauczycieli w Polsce. Mimo że SN uznawane były za władze oświatowe jako uczelnie półwyższe, szkoły wyższe nie honorowały ich dyplomów jako dokumentów gwarantujących ciągłość kształcenia, co zdecydowało o ich niekorzystnym miejscu w polskim demokratycznym systemie szkolnym.

W działalności studiów nauczycielskich należy pozytywnie ocenić integralne ujęcie kierunków pedagogicznych. Łączono np. nauczanie początkowe z wychowaniem przedszkolnym, opiekę nad dzieckiem z nauczaniem początkowym, nauczanie początkowe z wychowaniem muzycznym. Nie było podziału na wąskie specjalizacje w zakresie pedagogiki, co rozszerzało możliwość podejmowania pracy zawodowej.

Problematyka studiów nauczycielskich jako podstawowej formy kształcenia nauczycieli nie znalazła dotąd miejsca w opracowaniach z dziedziny historii wychowania i oświaty najnowszych lat. Stanowiły one kontrowersyjną formę kształcenia nauczycieli zarówno w pierwszym okresie funkcjonowania (lata 1954–1974), jak i w drugim (1984–1992). O ile duże potrzeby kadrowe i krótki czas pobierania nauki przemawiałyby za tą formą kształcenia szczególnie w okresie pierwszym, o tyle fakt, że brano pod uwagę tylko możliwości ekonomiczne, zaniedbując ważną sprawę stworzenia systemu kształcenia, odsłania negatywną stronę rozwiązania tego problemu. Brak drożności kształcenia w pierwszym okresie funkcjonowania SN oraz realne bariery, jakie napotymano

³⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 27 marca 1984 roku w sprawie utworzenia studium nauczycielskiego. Warszawa 1984.

³⁸ Por.: T. JAŁMUŻNA: *Studium nauczycielskie – kontrowersyjna forma kształcenia*. „Acta Universitatis Lodzianensis” 1989, Folia Paedagogica et Psychologica 24, s. 191–211.

w drugim okresie, sprawiały, że wielu czynnych nauczycieli, którzy nie ukończyli kursów kwalifikacyjnych, praktycznie pozbawiono możliwości uzupełnienia wykształcenia do poziomu wyższego³⁹.

Wyższe Szkoły Nauczycielskie

Z ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 roku wynikało, że kształcenie nauczycieli szkół podstawowych odbywać się będzie w liceach pedagogicznych i wyższych szkołach nauczycielskich. W latach 60. toczyły się w naszym kraju dyskusje na temat kształcenia nauczycieli. Już w styczniu 1962 roku Wacław Wojtyński przedstawił z ramienia Departamentu Kształcenia Nauczycieli kierownictwu ówczesnego Ministerstwa Oświaty szeroko rozwinięte propozycje uruchomienia od roku szkolnego 1962/1963 pierwszych trzyletnich wyższych studiów nauczycielskich, ale dyskusji nad nimi nie podjęto, gdyż za pilniejsze uznano wtedy sprawy organizacyjno-programowe reformy studium nauczycielskiego, jego form dziennych, zaocznych, wieczorowych i eksternistycznych⁴⁰.

W roku szkolnym 1964/1965 Sekcja Kształcenia Nauczycieli zainicjowała szeroką dyskusję, zakończoną w czerwcu 1965 roku, z której wynikało, że nauczyciele szkół podstawowych powinni być kształceni w szkołach wyższych i w związku z tym należy zaprzestać rekrutacji do liceów pedagogicznych. Zarząd Główny ZNP wezwał Resort do przyspieszenia decyzji w sprawie powołania do życia pierwszych trzyletnich wyższych szkół lub studiów nauczycielskich. Różnice, jakie nastąpiły w tej kwestii po 1965 roku, dotyczyły poziomu wykształcenia (wyższe magisterskie czy wyższe zawodowe), miejsc, w których to wykształcenie będzie się zdobywało, oraz czasu trwania studiów (cztery czy trzy lata).

Bogdan Suchodolski zaproponował wówczas czteroletnie studia magisterskie organizowane przez uniwersytety lub wyższe szkoły pedagogiczne w siedzibach własnych oraz w terenowych ośrodkach filialnych. Pomimo poparcia tego wniosku możliwość jego realizacji była niewielka. Postanowieniem V Zjazdu PZPR stopniowo zaczęto przekształcać system dwuletnich studiów nauczycielskich w system trzyletnich wyższych szkół nauczycielskich.

Pierwsze trzy WSN powstały w roku szkolnym 1968/1969 w Warszawie, Białymstoku i Szczecinie. W 1971 roku opuścili je pierwsi absolwenci WSN o kierunku nauczanie początkowe: z zajęciami praktyczno-technicznymi – 42 osoby,

³⁹ T. JAŁMUŻNA: *Zakłady kształcenia nauczycieli w Łodzi...*, s. 275.

⁴⁰ *Kształcenie nauczycieli szkół podstawowych w latach 1961–1970*. Materiały na posiedzenie Kierownictwa Ministerstwa Oświaty. Warszawa, styczeń 1962. Departament Kształcenia Nauczycieli, ss. 52 (druk powielany). Cyt. za: E. WOJTYŃSKI: *O kształceniu nauczyciela szkoły podstawowej w Polsce...*, s. 117.

z wychowaniem fizycznym – 35 osób, z wychowaniem muzycznym – 45 osób, z wychowaniem plastycznym – 19 osób.

W roku 1970 podjęto decyzję o przechodzeniu Wyższych Szkół Pedagogicznych w studia dwustopniowe: na pierwszym stopniu zawodowe studia w zakresie WSN, na drugim – dwuletnie studia magisterskie dla absolwentów WSN. Dzięki temu istniała możliwość rozwiązania w przyszłości problemu jednolitości kształcenia wszystkich nauczycieli w systemie szkolnictwa wyższego, przy zapewnieniu pełnej drożności WSN. Decyzja druga dotyczyła organizacji od roku szkolnego 1970/1971 w WSN studiów uzupełniających dla absolwentów SN (trzymiesięcznych dla kierunków jednoprezedmiotowych, czterosemestralnych – dla dwuprezedmiotowych) i trzyletnich studiów zaocznych dla nauczycieli – absolwentów liceów pedagogicznych.

W roku szkolnym 1971/1972 liczba tych szkół zwiększyła się do 21, w tym w 19 był kierunek nauczanie początkowe, z dodatkowym kierunkiem: językiem polskim, matematyką, wychowaniem fizycznym, wychowaniem muzycznym, wychowaniem plastycznym, zajęciami praktyczno-technicznymi. Wśród nowych ośrodków w zakresie WSN 5 stanowiły szkoły samodzielne organizacyjnie. Były to: Bydgoszcz, Kielce, Olsztyn, Słupsk i Siedlce. Pozostałe zostały usytuowane w Uniwersytetach i w WSP jako filie lub jako autonomiczne studia wewnątrzuczelniane, bądź też jako organizmy ściśle zespolone z poszczególnymi wydziałami uczelni⁴¹.

W roku szkolnym 1972/1973 czynne były 22 WSN o kierunku nauczanie początkowe. Ponadto kształcenie nauczycieli klas początkowych prowadziły Wyższe Szkoły Pedagogiczne w Krakowie, Opolu, Rzeszowie.

Na treść wykształcenia absolwentów WSN składały się:

- dyscypliny filozoficzne i społeczno-polityczne (główne zagadnienia filozofii marksistowskiej, teoria rozwoju filozofii marksistowskiej i teorii rozwoju społecznego, ekonomia polityczna, podstawy nauk politycznych, logika);
- dyscypliny pedagogiczne (podstawy pedagogiki, psychologia, teoria i organizacja nauczania, teoria i metodyka wychowania, historia oświaty i wychowania, higiena szkolna);
- teoretyczne i praktyczne przygotowanie do nauczania i wychowania w klasach I–IV;
- studium kierunkowe obejmujące w zasadzie dwie dyscypliny pokrewne z wybraną specjalizacją główną i ze szczegółowymi dydaktykami tych przedmiotów, zajmujące około 50% czasu studiów;
- przedmioty uzupełniające, w tym lektorat języka obcego i wychowanie fizyczne.

Istotnymi składnikami procesu kształcenia w WSN były także: system ćwiczeń i praktyk dydaktyczno-wychowawczych (śródrocznych i ciągłych), zajęcia

⁴¹ Ibidem, s. 119.

w kołach naukowych, w zespołach artystycznych i sportowych, działalność społeczno-polityczna w organizacjach młodzieżowych oraz napisanie w ostatnim roku pracy dyplomowej. Zasadnicza zmiana na lepsze w przygotowaniu do pracy nauczycielskiej absolwentów WSN w porównaniu z absolwentami studiów nauczycielskich polegała przede wszystkim na znacznie gruntowniejszym wyposażeniu merytorycznym i metodycznym w zakresie przedmiotów kierunkowych, zwłaszcza głównego przedmiotu specjalizacji, na głębszym teoretycznym wykształceniu psychologicznym i pedagogicznym oraz na solidniejszych – filozoficznych i społeczno-politycznych – podstawach studiów⁴².

Wszystkie WSN kontynuowały tradycje małych uczelni (maksymalnie do tysiąca słuchaczy studiów dziennych). Położone były w małych ośrodkach naukowo-kulturalnych. Między innymi z tych względów w roku 1973 podjęto decyzje o stopniowym przekształceniu WSN w Wyższe Szkoły Pedagogiczne, a na przełomie XX i XXI wieku – w Akademie Pedagogiczne. Obecnie wiele z tych uczelni osiągnęło status uniwersytetów.

W tym samym roku wprowadzono nowy system kształcenia nauczycieli – jednolity pod względem konstrukcji programowej i organizacyjnej. Przyjęto, że pełne wyższe studia nauczycielskie będą trwały cztery lata i że będą jednokierunkowe. W tym też roku otworzono po raz pierwszy kierunek studiów magisterskich w zakresie nauczania początkowego. Podobnie jak studia stacjonarne, do kształcenia nauczycieli odbywało się od tej pory w wyższych uczelniach. Ważną formę pomocy dla studiujących nauczycieli stanowiły wykłady radiowo-telewizyjne – NURT – organizowane przez Instytut Kształcenia Nauczycieli i obejmujące blok przedmiotów pedagogicznych i filozoficzno-społecznych⁴³.

Magisterskie studia pedagogiczne – koncepcja z 1973 roku

Gdy w 1973 roku zapadła decyzja o obowiązku kształcenia wszystkich nauczycieli w uczelniach wyższych, zarysowała się konieczność opracowania koncepcji studiów pedagogicznych. Specjalnie do tego celu powołany został siedemnastoosobowy Zespół Dydaktyczno-Wychowawczy Pedagogiki, pracujący pod przewodnictwem prof. Jana Kulpy. Przed Zespołem wyłoniły się dwie zasadnicze koncepcje kształcenia kadr pedagogicznych⁴⁴.

⁴² W. WOJTYŃSKI: *O kształceniu nauczyciela szkoły podstawowej w Polsce...*, s. 119–120.

⁴³ J. GRZESIAK: *Przeobrażenia systemu kształcenia i doskonalenia nauczycieli klas początkowych...*, s. 115.

⁴⁴ *Idee przewodnie aktualnej koncepcji kształcenia kadr pedagogicznych. Materiały z konferencji naukowej, poświęconej studiom pedagogicznym – koncepcji – ocenie – perspektywom.* Red. J. KULPA. Puławy 1977.

Jedna z nich szła w kierunku profilu ogólnopedagogicznego, nieprzygotowującego do żadnego wyraźnie określonego zawodu, druga natomiast zakładała, że studia pedagogiczne winny służyć określonym specjalnościom. Absolwent takich studiów nie miał być „pedagogiem w ogóle”, lecz pedagogiem o jednej z następujących specjalności: wychowanie przedszkolne, nauczanie początkowe, praca opiekuńczo-wychowawcza, praca kulturalno-oświatowa, pedagogika szkolna, wychowanie obronne, andragogika i pedagogika pracy.

Zespół opowiedział się za drugą koncepcją, stojąc na stanowisku, że odpowiada ona zapotrzebowaniu społecznemu, dążeniom młodzieży do uzyskania określonego zawodu, jak też zapowiada duży rozrost studiów pedagogicznych, co nie jest obojętne dla pełniejszego nasycenia kadry wychowawczej nauczycielami o przygotowaniu pedagogicznym relatywnie wyższym od przygotowania nauczycieli pozostałych kierunków, studiujących pedagogikę w bardzo wąskim zakresie.

Zespół specjalistów, który pod przewodnictwem J. Kulpy opracował nową koncepcję studiów pedagogicznych, przy konstrukcji planów i programu studiów przyjął następujące zasady:

- 1) blok przedmiotów ogólnopedagogicznych wraz z blokiem przedmiotów filozoficzno-politycznych winien obejmować od 2/3 do 3/4 ilości czasu (zajęć, pracy własnej, egzaminów). Najwyżej od 1/4 do 1/3 czasu przeznaczają się na przedmioty specjalistyczne;
- 2) dwa pierwsze lata przeznaczone są na przedmioty bloku ogólnopedagogicznego, co nie zamyka jednak pracy nad tymi przedmiotami, gdyż przedmioty bloku specjalistycznego i praca magisterska stanowią jego dalsze rozwijanie i wzmacnianie, pogłębianie i rozszerzanie;
- 3) będzie się dążyć do usunięcia nadmiernego rozdrobnienia przedmiotów na rzecz ich integracji, co pozwoli uniknąć powtarzania wiadomości i zbyt dużej liczby egzaminów, a poza tym umożliwi naturalne zespalandanie różnorodnych dziedzin wiedzy pedagogicznej, niezbędne dla uzyskania istotnego wykształcenia pedagogicznego;
- 4) umożliwi się poszczególnym uczelniom wyeksponowanie wybranych dziedzin, przydzielając stosunkowo dużą liczbę godzin (120–180) do ich dowolnego zagospodarowania;
- 5) kładzie się duży nacisk na praktykę, na hospitację zajęć, ale też na próby własne studentów, na zdobywanie doświadczeń, na próbne działania, a także na prowadzenie prostych, nieskomplikowanych badań⁴⁵.

Jak wynika z analizy planu studiów:

- 1) obciążenie studentów zajęciami w całym cyklu kształcenia wynosiło 3000 godzin (dla specjalności w zakresie wychowania obronnego – 3185 godzin, w zakresie nauczania początkowego – 3060 godzin);

⁴⁵ Ibidem.

- 2) na przedmioty ogólnokształcące, pedagogiczne i specjalistyczne przeznaczono po 1/5 ogółu obciążeń, przedmioty pokrewne i zajęcia pogłębiające wiedzę pedagogiczną (seminaria, konwersatoria, wykład monograficzny) zajmowały 13% i 14% czasu, metodyki i praktyka pedagogiczna po 5%. Oprócz tego słuchaczy pedagogiki obowiązywały zajęcia z wychowania fizycznego oraz szkolenia obronnego, bibliotecznego itp.;
- 3) ogółem na studiach pedagogicznych, zgodnie z programem, było 15 egzaminów (z przedmiotów pedagogicznych – 5, ogólnokształcących – 4, pokrewnych i specjalistycznych – po 3);
- 4) autorzy planów i programu nie uniknęli nadmiernego rozdrobnienia przedmiotów i powtarzania w ich ramach wiadomości. Uwaga ta odnosi się do sztucznego wyodrębniania oddzielnych przedmiotów w zakresie pracy opiekuńczo-wychowawczej w szkole, podziału na dwie specjalizacje (szkolną i opiekuńczą) szerokiego problemu organizacji środowiska wychowawczego (organizowanie, planowanie, diagnozowanie) oraz bliskiego związku tych przedmiotów z socjologią wychowania i pedagogiką społeczną⁴⁶.

Od roku akademickiego 1973/1974 studia pedagogiczne zostały skrócone do czterech lat. Wprowadzono odrębne plany dla pięciu specjalności pedagogicznych: pedagogiki szkolnej, pedagogiki opiekuńczej, pedagogiki w zakresie pracy kulturalno-oświatowej, wychowania obronnego oraz pedagogiki specjalnej. Rekrutację prowadzono wśród absolwentów szkół średnich. Nabór ogłoszono w 19 uczelniach, w tym w 9 Uniwersytetach i 10 Wyższych Szkołach Pedagogicznych. Ogółem w roku akademickim 1973/1974 przyjęto na dzienne studia pedagogiczne 1606 osób, z czego 40% na uniwersytety, a 60% do WSP⁴⁷. Do 1983 roku studia pedagogiczne trwały cztery lata, a następnie pięć lat.

Pod adresem placówek szkolnictwa wyższego kształcących nauczycieli wyśuwane są, jak pisze Kazimierz Podolski, różne zarzuty. Zdaniem wielu specjalistów teoretyków i praktyków absolwentów uniwersytetów cechuje na ogół dobre przygotowanie merytoryczne w zakresie danego przedmiotu, do wykładania którego dani absolwenci się kształcą, znacznie słabsze jest natomiast przygotowanie metodyczne. Odwrotna jest sytuacja wyższych szkół pedagogicznych, które cechuje słabsze niż na uniwersytetach przygotowanie merytoryczne, za to lepsze przygotowanie metodyczne. Oba typy uczelni wyższych za mało czasu poświęcały na praktyki studentów odbywane w szkołach⁴⁸.

⁴⁶ *Plan jednolitych magisterskich dziennych studiów pedagogicznych w uniwersytetach i Wyższych Szkołach Pedagogicznych*, Nr SU. 1-4010/PA – 46/74, zatwierdzony w dniu 6 czerwca 1974 roku. Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

⁴⁷ R. BOROWICZ, K. BUDEK, Z. KWIECIŃSKI: *Funkcjonowanie studiów pedagogicznych w Polsce*. Warszawa: SZSP, 1978, s. 27.

⁴⁸ K. PODOLSKI: *Aktualne tendencje kształcenia i doskonalenia nauczycieli w Polsce na tle perspektywnego zapotrzebowania na nich*. W: *Z zagadnień kształcenia, warunków pracy i życia nauczycieli*. Red. K. KWAŚNIEWSKA. Bydgoszcz: WSP, 1987, s. 16–17.

Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy przeobrażeń w systemie kształcenia nauczycieli w PRL wynika, że w rozwoju kształcenia można wyróżnić trzy etapy:

- przyspieszonych form kształcenia nauczycieli;
- kształcenia na kilku poziomach;
- kształcenia na pełnym poziomie wyższym.

Obecnie dostrzegamy powrót do kształcenia nauczycieli na kilku etapach. Zgodnie z Deklaracją bolońską system szkolnictwa w naszym kraju oparty jest na trzech cyklach kształcenia i obejmuje:

- studia trzyletnie I stopnia, kończące się uzyskaniem tytułu zawodowego licencjata;
- studia dwuletnie II stopnia, kończące się uzyskaniem tytułu zawodowego magistra;
- studia czteroletnie III stopnia, kończące się uzyskaniem stopnia naukowego doktora.

Wynika z tego, że zawód nauczyciela będą wykonywać osoby legitymujące się zarówno tytułem zawodowym licencjata, po trzyletnim kształceniu zawodowym, jak i tytułem doktora, objęte dziewięcioletnim kształceniem w zakresie pedagogiki, co niewątpliwie będzie przyczyną dużych rozbieżności w zakresie ich wiedzy, umiejętności i kompetencji.

W ciągu czterdziestu lat w kształceniu nauczycieli klas początkowych dominującą rolę odgrywały cztery typy zakładów kształcenia nauczycieli: licea pedagogiczne, studia nauczycielskie, wyższe szkoły pedagogiczne i uniwersytety. Przez prawie dwadzieścia pięć lat funkcjonowały w naszym kraju kolegia nauczycielskie, które ostatecznie zostały zlikwidowane. Obecnie nauczyciele wczesnej edukacji są kształceni w trzech typach uczelni: PWSZ, akademiach i uniwersytetach.

W ostatnim ćwierćwieczu XX wieku zarysowała się tendencja do przygotowywania nauczycieli nauczania początkowego na poziomie wyższym. Jest to koncepcja bardzo słuszna ze względu na fundamentalne znaczenie przygotowania dzieci w klasach początkowych do dalszej nauki na wyższych szczeblach kształcenia. Tendencja ta, pomimo wprowadzonej reformy, jest kontynuowana. Większość absolwentów po studiach licencjackich podejmuje naukę na studiach magisterskich. Niewielu jednak kontynuuje ją na studiach doktoranckich.

Doświadczenia z II połowy XX wieku pokazują, że w naszym kraju najpierw wprowadzane są reformy niższych szczebli kształcenia, a na koniec – kształcenia nauczycieli. Tak jest i teraz. Reforma szkolnictwa wyższego ma miejsce dekadę później niż reforma oświaty. Błędów tych należałoby w przyszłości unikać.

Stopniowe podnoszenie poziomu przygotowania pedagogicznego kandydatów na nauczycieli pozostawało i nadal pozostaje w dość ścisłym związku

z rozwojem całego systemu oświaty, którego słabość wyraża się m.in. w doborze kandydatów, programach studiów oraz organizacji i poziomie praktyk pedagogicznych⁴⁹. Te elementy stanowiły słabe ogniwo systemu kształcenia nauczycieli w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i są także istotnym mankamentem obecnego systemu. Kandydaci na studia pedagogiczne dostają się na nie na podstawie konkursu świadectw; niewiele z wyższych uczelni prowadzi rozmowy wstępne sprawdzające ich przydatność do zawodu. W sytuacji niżu demograficznego każdy, kto tylko wyrazi chęć studiowania, może być kandydatem na nauczyciela. Wskazane byłyby rozmowy wstępne odbywające się przed wyborem specjalności, sprawdzające dyspozycje psychiczne oraz umiejętność pracy z dziećmi.

Kolejnym mankamentem są programy studiów, w których wiedza ogólna dominuje nad specjalnościową, teoria zaś – nad praktyką. W analizowanym okresie mieliśmy natomiast do czynienia z odwrotną tendencją – w liceach pedagogicznych, studiach nauczycielskich to praktyka zajmowała szczególne miejsce. Konstruując nowe programy oparte na Krajowych Ramach Kwalifikacji, warto zatem zrównoważyć te proporcje. W wielu krajach Unii Europejskiej znajdujemy przykłady ciekawych rozwiązań w tym zakresie⁵⁰. W wypowiedziach konferencyjnych profesorowie pedagogiki będący absolwentami liceów pedagogicznych z rozrzewnieniem wspominają szkoły ćwiczeń solidnie przygotowujące do zawodu nauczyciela. Wszak praktyka (doświadczenie), jak mawiał Cycero, jest najlepszym nauczycielem.

Elżbieta Marek

Early Elementary Teacher Training in the Polish People's Republic

Summary

The presented text covers the changes Poland underwent in teachers' training in the second half of the 20th century. This topic is particularly important given the reform which is currently being carried out in higher education, for some experiments of that period may serve as a kind of

⁴⁹ Por.: J. GRZESIAK: *Przeobrażenia systemu kształcenia i doskonalenia nauczycieli klas początkowych w 40-leciu Polski Ludowej*. W: *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli klas początkowych w 40-leciu PRL*. Red. E. STASZYŃSKI. Warszawa 1987, s. 125–126; F. DREJER: *Przemiany zakładów kształcenia nauczycieli w Polsce po II wojnie światowej*. W: *Problemy pedeutologii na przełomie XX i XXI wieku*. Red. Z. JASIŃSKI, T. LEWOWICKI. Opole: Wydawnictwo UO, 2000, s. 134.

⁵⁰ Por.: J. BONAR: *Kształcenie nauczycieli wczesnej edukacji w wybranych państwach europejskich*. W: *Poznać. Zrozumieć. Doświadczyć*. Red. J. BONAR, A. BUŁA. Kraków: „Impuls”, 2011; A. BUŁA: *Praktyczne przygotowanie do zawodu nauczyciela we Francji*. W: *Poznać. Zrozumieć. Doświadczyć...*

inspiration or warning for the present-day reformist endeavours. The dominant feature of teacher training in the years 1945–1989 was continual transformation encompassing all forms of education: from the lowest form of training to master studies. In this article there will be formulated some conceptions of teacher training characteristic of the four distinct stages singled out, with special attention paid to organizational and curricular changes and their political motivation.

Key words: teacher training, 1945–1989, education reform in Poland, forms of education, higher education curricula

Elżbieta Marek

Die Ausbildung der Lehrer von den Anfangsklassen der Grundschule in der Volksrepublik Polen (PRL)

Zusammenfassung

Im vorliegenden Aufsatz werden die im Ausbildungsprozess der Lehrer in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Polen stattfindenden Änderungen erörtert. Das Thema ist insofern wichtig, als heutzutage in den Hochschulen eine Reform herbeigeführt wird. Einige Erfahrungen aus jener Zeit können eine Inspirationsquelle oder auch eine Warnung für gegenwärtige reformerische Bestrebungen sein. Die Ausbildung der Lehrer in dem Zeitraum 1945–1989 war durch ständige Wandlungen des Ausbildungsprozesses von niedrigeren Bildungsformen bis zum Magisterstudium gekennzeichnet. Die Verfasserin präsentiert die für die vier genannten Stufen typischen Ideen der Lehrerausbildung und weist dabei auf die, die Organisation und das Programm betreffenden Veränderungen und deren politische Bedingtheit hin.

Schlüsselwörter: Lehrerausbildung, Zeitraum 1945-1989, Bildungsreform in Polen, Bildungsformen, Bildungsprogramme